

ЛІНГВОБОЛГАРИСТИКА В УКРАЇНІ: СТАН І ВІЗІЇ

У статті аналізуються безперечні досягнення болгаристики в останні десять років, особливо в галузі вивчення мови болгарської діаспори в Україні, зроблено оцінку різних напрямів дослідження цієї славістичної проблематики.

Ключові слова: острівний ідіом, субстратні явища (елементи), інноваційні риси, наддіалектна форма мови, бессарабське койне.

Протягом останніх десяти років лінгвоболгаристика в нашій державі зазнала відчутних позитивних змін: з'явилося нове покоління переважно педагогічних кадрів, істотно збільшилася друкована продукція порівняно з минулими роками. Це природне поживлення значною мірою зумовлене відповідним імпульсом з боку болгарської діаспори, найчисленнішої в Україні за межами Болгарії.

Говорячи про тематику болгаристичних студій, необхідно констатувати, що в зазначений період надруковано найбільше праць, присвячених вивченню мови болгарської діаспори в Україні. І це зрозуміло: надання мовам національних меншин широких повноважень у їх використанні, запровадження в школах уроків рідної мови й вивчення її писемного (літературного) варіанта, нерідко вперше за всю історію існування етнічних спільнот, а отже при відсутності традицій, справляє великий позитивний вплив на мовну ситуацію в місцях проживання нащадків переселенців, прабатьки яких покинули свою батьківщину понад 190 років тому. За цей час відбувся подальший розвиток мови метрополії, що привело до утворення літературного ідіому, який мав украй опосередкований дистантний периферійний зв'язок із острівними говірками. Перебуваючи «під дахом» мови іншої держави, болгарські говірки отримали відповідний поштовх для розвитку конвергентних процесів. До цього можна додати також впливи фольклору, в тому числі його писемної фіксації, зміни в деяких інших підсистемах, узагальнення яких пов'язується з теоретичними питаннями мовознавства, зокрема із законами мовного розвитку.

Сьогодні мовознавча болгаристика представлена в університетах Києва, Львова, Одеси, Ізмаїла, Бердянська, де поряд з підготовкою фахівців із болгарської філології ведеться й наукова робота. При Київському славістичному університеті функціонує Центр болгарської мови та інформації, виходить друком «Болгарський щорічник». Відповідні видання філологічного напрямку мають чи не всі вузи, де готують славістів.

З деякими новими напрямками аналізу і частково підсумками досліджень острівного ідіому в Україні ми мали можливість познайомитися у вересні цього року на міжнародній науковій конференції «Болгари в Північному Причорномор'ї»,

організатор якої Великотирнівський університет (Болгарія) провів її чергове дев'яте засідання в Одесі під час Собору болгар України.

Серед праць окресленого напрямку переважають монографічні описи мов окремих населених пунктів, здебільшого тих, що не були об'єктом дослідження попередників. Навіть було започатковано серію «Българските говори в Украйна», до першого випуску якої ввійшла спільна праця З. Барболової (Інститут болгарської мови Болгарської АН) та В. О. Колесник (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова) «Говорът на с. Кирнички, Бесарабия» (Одеса, 1998), окрема розвідка З. Барболової «Особености на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградски район Одеска обл., Украина» (Одеса, 1999). До третього випуску (він названий томом) включено книгу В. Колесник «Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь» (Одеса, 2001), в якій ідеться про говірку названого села в Тарутинському районі Одеської області, заснованого в 1909 р. мешканцями с. Гюльмен (носіями ямбольського діалекту), с. Твардиці (Молдова; заснованого представниками сливенської говірки метрополії, а також згодом вихідцями з с. Чумлекьоя (теп. Виноградівки) та с. Купарана (теп. Рівного). Започатковане видання може стати гідним продовжувачем наукових традицій досі популярної збірки «Статьи и материалы по болгарской диалектологии» (дев'ять випусків якої в 1950–1959 рр. вийшло за редакцією С. Б. Бернштейна), що відіграла помітну роль у розгортанні студій з переселенських говірок у післявоєнний час, підготовці діалектного атласу.

У першій монографії зазначеного видання необхідно було звернути більше уваги на походження назви с. Кирничка, що відбиває первісне українське найменування від апелятива **кирничка* (пор. укр. *кирніця*, *криніця*, діал. *керніця* «невеликий колодязь») ¹, яке потім зазнало відповідної фонетичної корекції (після того, як через 16 років мешканцями села стали також переселенці з Болгарії ², що кількісно перевищили осадчих), пов'язаної з позицією ь (< укр. *и*) при складотворчому приголосному *р* у східних болгарських говірках. Первісний топонім, як справедливо вважають автори (с. 5), є калькою з румунського (молдовського) сполучення *Fîntîna dzinilor* (букв. «чаклунська криниця»), що, за нашими спостереженнями, і досі вживається в цьому краї як синонімічна назва села.

У праці цілком слушно зроблено акцент на дослідженні фонетико-морфологічних особливостей говірки із залученням для ілюстрації доволі повних за обсягом блоків прикладів; далі представлені розділи «Синтаксис», «Лексика» (у вигляді словника диференційного типу), «Тексти» (кілька казок та пісень).

Зауважимо, що тут не завжди чітко розмежовуються лексеми, які одержали відповідне фонетичне й морфологічне оформлення на власне болгарському ґрунті від запозичень: у переселенських говірках досліджуваного типу не могла відбутися рефлексія *у < ж* у словах на зразок *дуб*, *суд*, *угъл*, як і перехід *ь > о* у прикладах типу *звон* (с. 32), фонетичні зміни *о < а*, *ь < ы* (с. 10, 11).

Поза всяким сумнівом тут ми маємо східнослов'янські (переважно російські) відповідники болгарським лексемам, що використовуються в мовленні білінгвів-кирничан (*рдѣни* замість *равни*, *абъчай* зам. *обичай* та ін.). З іншого боку, онім *Каръм* не є вторинним утворенням від рос. *Крым*, як вважають автори. Він запозичений безпосередньо з мови давніх мешканців півострова внаслідок постійних міграцій населення цього краю (пор. крим.-тат., балкар., караїм. *Karym*) або з тур. *Kırım*, епізодично зберігається до нашого часу від мови перших поколінь переселенців як архаїзм, а також у сталому сполученні

¹ Словник української мови : В 11 т. — К., 1973. — Т. 4. — С. 143, 348.

² Грек И., Червенков Н. Българите от Украина и Молдова: минало и настояще. — София, 1993. — С. 22.

каръм-калпак у народних піснях, *каръм мухарабѐ* «кримська війна» і, між іншим, у вживаному на початку монографії прізвищі (скоріше прізвиську) братів *Къръм*, переселенців із Кримського півострова (с. 6).

До представленої у двох попередніх випусках схеми аналізу за фонетичними (з історичним екскурсом) та морфологічними особливостями В. О. Колесник (третя книга згаданої вище серії) вводить додатковий аспект, розглядаючи деякі мікротопоніми й особливо докладно ономастикон євгенівців, а також функціонування змішаної говірки з надійних етнографічних даних і застосування порівняльного підходу, підкреслюючи етнокультурний тип обраного для опису об'єкта. Особливо яскраво це виявляється при інтерпретації лексики вівчарства, виноградарства, городництва і землеробства, пов'язаної з традиційним заняттям переселенців, а також облаштуванням власного господарства у зв'язку зі зміною географічного ландшафту, визначенням уживаності й співвідношення архетипів та інноваційних елементів.

Знайомство із зазначеною серією монографічних досліджень мимоволі викликає питання, радше риторичне, про перспективи роботи в цьому напрямі, особливо з огляду на те, що в межах однієї групи спостерігатиметься структурна близькість між мікроговірками. Вже зараз попередньо можна констатувати, що застосування однотипних вихідних параметрів аналізу, дотримання повноти викладу може бути гарантом надійності для зіставно-типологічних студій. Адже фрагментарно представлена в розглянутих описах, наприклад, часова система дієслова, що належить до інваріантних ознак мови, потребує вичерпного опису, інакше в читача створюється враження про наявність лакуни в граматичній системі розглянутих мікроговірок.

До цього типу досліджень належить і дисертація С. Топалової «Говірка с. Кальчева Болградського району (Бессарабія)», яка має і відповідну проблемну спрямованість. У ній репрезентовано у традиційному для болгарської діалектології способі синхронічного опису з елементами порівняння та екскурсами в діахронію складники граматичної структури говірки, що належить до так званої чийшийської групи, яка важко піддається локалізації на діалектній карті Болгарії до початку еміграційних процесів. На основі комплексного аналізу в дослідженні зроблено висновок про належність говірки до балканської групи говорів усупереч існуючим твердженням про її генетичний зв'язок з мізійськими діалектами. На основі застосування соціолінгвістичного підходу авторка робить цікаві спостереження над інноваційними процесами. Наукову цінність має поданий у вигляді додатка до дисертації словник, до якого включено близько 4 тис. слів-форм та стійких сполучень.

Яскраво виражений етнолінгвістичний аспект представлений у дисертації В. Пейчева, в якій на матеріалі побутової лексики говірки вторинного переселення (с. В'ячеславка Запорізької обл.) розглянуто механізми розвитку мови шляхом подолання суперечностей між прагненням до збереження історичних рис ідіому та соціальною необхідністю появи новітніх засобів вираження думок і почуттів, що постійно ускладнюються.

У 1999 р. у Болграді Одеської обл. було започатковано видання нової серійної збірки «Българска Бесарабия» з чітким тематичним спрямуванням. Перший випуск присвячений топоніміці болгарської діаспори в Україні й Молдові, наступний у 2004 р. вийшов із присвятою 140-ї річниці переселення бессарабських болгар у Приазов'я. Уявлення читачів збагачують нові дані про походження назви м. Болграда (статті І. Пушкова, І. Стоянова), топонімія ойконімів у розвідках П. Чеботаря (на території молдовської частини Буджака), С. Топалової (с. Кальчева Одеської обл.), а також А. Шабашова (болгарські населені пункти Одеської, Кіровоградської та Миколаївської обл.). У розгорнутому дослідженні

останнього (с. 58–132) шляхом залучення нових фактів отримують підтвердження вже запропоновані версії походження географічних назв, пропонуються новітні етимології зі всебічною аргументацією, розширюється коло субстратних елементів, унаслідок чого топоніми як лінгвістичні явища набувають чіткого системного окреслення. Це стало можливим завдяки тому, що дослідник шукає подібну вмотивованість не тільки в надрах болгарської ойкономії, а й у межах функціональної облігаторності, коли перед представниками місцевої влади постала необхідність на основі первісного архетипу утворювати неологізми відповідно до російської, української та румунської мов.

В аналізованій збірник поряд зі статтями описового характеру ввійшли дослідження з топоніміки, які торкаються комплексу проблем, пов'язаних з утворенням географічних назв з певними часовими та локальними обмеженнями. При цьому з'ясовується ступінь їхньої зумовленості існуючою номінацією на прабатьківщині, способи трансформації в межах нової держави при спробі представити їх на карті адміністративного поділу, зв'язки із субстратними явищами, аналізується розвиток варіативних та синонімічних назв тощо.

Інший напрям досліджень, пов'язаний з узагальненням широкого кола питань щодо статусу та функціонування болгарської мови в нашій державі, представлений у численних публікаціях у наукових журналах, виступах на конференціях. Ідеться насамперед про колективну монографію «Мова болгар України в її усній та писемній формі» (І. А. Стоянов, Е. П. Стоянова, І. Г. Дадіверін. — Одеса, 2002), присвячену проблемам функціонування острівного ідіому у відриві від мовного масиву метрополії. Автори підкреслюють консолідуючу роль діаспори, її активність у міжмовних контактах, у прагненні до утворення наддіалектної форми (бессарабського койне) в умовах збереження архаїчних та набуття нею інноваційних рис тощо.

Іншою важливою особливістю болгарського ідіому є достатньо розвинена функціонально-стилістична система його писемного варіанта, який формувався у складних історичних умовах на території різних держав. Як зазначається в монографії (друга частина «Писемність болгарської діаспори 1861–1993 рр.», авт. Е. П. Стоянова), етнічна спільнота болгар в Україні, ровесниця сучасної літературної мови, у різні часи так чи інакше була пов'язана з процесами її унормування. На початковому етапі у друкованих виданнях Болградського центрального училища (гімназії ім. Св. Св. Кирила і Мефодія) в 60–70 роках XIX ст. визначними діячами освіти і культури цілком природно проголошувалися ідеї спільних для діаспори й метрополії норм усного й особливо писемного різновиду мови, цілеспрямованого впливу на неї з боку суспільства (те, що пізніше буде названо мовною політикою, мовним будівництвом, плануванням залежно від державної стратегії в кожному конкретному випадку). У праці докладно проаналізовано особливості навчального, наукового, офіційно-ділового, художнього (на матеріалі творів бессарабських письменників) стилів, способи трансформації фольклорних текстів у їх писемній формі (с. 150–185) — факти, які свідчать, що стандартизація книжного дискурсу в маргінальному мовному острові Бессарабії відбувалася з урахуванням церковнослов'янської (староболгарської) традиції та міцної основи усного мовлення із залученням інноваційних елементів.

Однак у ті часи Бессарабія перебуває у складі Королівської Румунії, яка впроваджує свою мову як державну, створюючи таким чином умови для полілінгвізму чи лінійної поліглосії.

У праці розглядається й інший центр мовного та освітньо-культурного будівництва — Таврія, де в 20–30-х роках XX ст. активізується робота з ліквідації неписьменності, відкриття національно-адміністративно-територіальних райо-

нів, видання книжної продукції (усього з 1917 до 1944 рр. у СРСР було надруковано 1037 книг, газет, журналів рідною мовою загальним тиражем 1 млн. 700 тис. примірників). Такі заходи позитивно впливали на мовну ситуацію: посилюється взаємодія літературної мови і говірок, відбувається розвиток писемної форми, яка вступає в корелятивні відношення з літературною національною мовою. Ці питання знаходять подальшу інтерпретацію у світлі проблем соціолінгвістики в новій монографії Е. П. Стоянової «Феномен збереженого слова: етномовний та соціолінгвістичний аспект писемного дискурсу».

Інший аспект дослідження репрезентовано у монографії В. О. Колесник «Дебalkanізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система» (Одеса, 2003), в якій розв'язується проблема втрати деяких категоріальних елементів мовної структури на основі зроблених автентичних записів різних типів на півдні Одещини, у Тернівці (Миколаївщина), Вільшанці (Кіровоградщина), а також у Старому Криму. Поєднання ареального і типологічного аспектів дозволяє чіткіше визначити напрям розвитку, стратифікацію, частотність об'єктів дослідження, представлених як складники діалектної системи в їх територіальній варіативності.

Універсальний характер подібних змін у глибинній системі болгарських говірок є також непрямим свідченням однотипності змін у всьому ареалі, які можуть розглядатися як один із чинників утворення наддіалектного варіанта мови.

I. A. STOYANOV

LINGVO-BULGARISTICS IN UKRAINE: STATE AND VISION

The article analyses indisputable activity in Bulgarian studies over the last ten years especially in studying Bulgarian diaspora language in Ukraine and some estimates are formed in studying different school's approaches to the problems of Slavonic studies.

Key words: island idiom, substrate phenomena (elements), innovation features, superdialect form of language, Bessarabian Koine.